

УДК 347.922

І. М. Завгородня

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ СПАДКОВИХ ПОЗОВІВ

Досліджено правову природу спадкових позовів. Розглянуто особливості спадкових позовів, зумовлені впливом спадкових правовідносин. Сформульовано визначення спадкових позовів та виділено їх ознаки, притаманні лише цій категорії позовів. Піддано критиці виділення окремого специфічного та самостійного різновиду цивільного судочинства – спадкового процесу. Зазначено, що поняття «позов про спадщину» та «спадковий позов» є тотожними та характеризують групу позовів, що пред'являються в межах спадкових правовідносин. Доводиться, що спадкові позови, виходячи з притаманних лише їм властивостей, складають окрему групу цивільних позовів.

Ключові слова: позов, спадкування, спадкоємець, спадковий процес, спадковий позов.

Суспільні відносини, що виникають у сфері спадкового права, не завжди носять безспірний характер. Як справедливо зазначають В. В. Гушин та Ю. А. Дмитрієв, під час реалізації спадкових прав та обов'язків між їх суб'єктами досить часто виникають спори, врегулювати які самі суб'єкти не в змозі. Нотаріат, до компетенції якого відноситься багато питань реалізації суб'єктами спадкового права їх правомочностей, не спроможний надати їм допомогу внаслідок своєї чітко обмеженої юрисдикції – діяльності лише в межах справ безспірного характеру. Таким чином, конкретні спадкові права можуть залишитися без захисту, оскільки їх самостійна реалізація суб'єктом неможлива у зв'язку з порушенням або оспоруванням іншою особою, а нотаріальний порядок неможливий на підставі закону [1, с. 240]. У цій ситуації на допомогу суб'єктам приходить суд – юрисдикційний орган, що розглядає спадкові справи, а також наділений повноваженням застосовувати механізми аналогії права та закон, тобто врегульовувати спірні питання, не регламентовані чинними нормативно-правовими актами.

Основним засобом вирішення цивільно-правового спору, що виникає у сфері спадкових відносин, є позов. Зазначимо, що в науковій літературі немає єдності стосовно поняття та правової природи спадкового позову. Так, на думку П. С. Никитюка, спадковий позов – це позов про визначення кола спадкоємців за законом або заповітом та про характер їх участі в спадковому наступництві. До таких позовів учений відносив вимоги про визнання позивачів спадкоємцями, позови про виключення з числа спадкоємців відповідача або відповідачів, про інше визначення обсягу спадкових прав позивачів або відповідачів [2, с. 215]. Свого часу

© Завгородня І. М., 2013

Т. М. Яблочков, досліджуючи правову природу спадкових позовів (*hereditatis petitio*), виділяв матеріальну та процесуальну підставу таких позовів. До матеріальної підстави він відносив факт родинних відносин, а до процесуальної – лише твердження, що позивач взагалі перебував у спорідненості зі спадкодавцем, а не те, що він є найближчим родичем [3, с. 63].

Досить стисло визначала позов у спадкових справах К. В. Грінберг – як вимогу про визначення характеру участі спадкоємців у спадковому наступництві [4, с. 12]. На думку В. І. Серебровського, позов про спадщину спрямований на видачу певній особі всього, що їй належить як спадкоємцю. Позов про спадщину може бути спрямований проти будь-якої особи, яка незаконно заволоділа майном, що робить такий позов схожий з віндикаційним позовом. Однак у спадковому позові позивачем є особа, яка повинна лише довести, що вона дійсно є спадкоємцем. Доводити ж своє право власності на той чи інший об'єкт, що входить до складу спадщини, позивач не зобов'язаний [5, с. 236, 237].

У свою чергу, Т. В. Саломатова розглядає позов про спадщину як пред'явлену до суду для розгляду та вирішення у певному процесуальному порядку вимогу спадкоємця, що впливає зі спору про право та оснований на фактах, пов'язаних з переходом майна в порядку спадкування до особи, яка помилово або за якихось інших підстав вважає себе спадкоємцем [6, с. 22].

Таким чином, у науці немає єдиної позиції стосовно поняття спадкового позову, що вимагає детального наукового аналізу цього правового явища. У зв'язку з цим *метою* даної статті є з'ясування сутності спадкового позову та розкриття його особливостей.

Як засіб порушення процесуальної діяльності позов за своєю юридичною природою тісно пов'язаний із суб'єктивним матеріальним правом, на захист якого його пред'являють. Без спірної матеріально-правової вимоги позивача до відповідача немає позову. Матеріально-правова вимога позивача до відповідача стає позовом у тому випадку, якщо вона звернена у відповідний суд, де підлягає розгляду в порядку позовного провадження з дотриманням певних процесуальних гарантій. Тому суть позову може бути правильно визначена тільки з урахуванням єдності його матеріальної та процесуальної сторін. Позов, крім процесуальної сторони – вимоги до суду про розгляд і вирішення спору про право цивільне, має матеріально-правову сторону – вимогу позивача до відповідача про захист прав, свобод та інтересів [7, с. 209, 210]. Саме матеріально-правові відносини, повною мірою впливаючи на процесуальні, визначають особливості такої категорії позовів, як спадкові. У спадковому позові позивач, якими можуть виступати: спадкоємець; особа, яка позиціонує себе як спадкоємець; інша заінтересована особа (відказоодержувач), просить суд здійснити захист своїх прав

та інтересів способами, передбаченими законом. Згідно із ст. 16 ЦК України [8] способами захисту цивільних прав та інтересів загальними судами можуть бути: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Суд також може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, не передбаченим у ст. 16 ЦК України.

Необхідно підкреслити, що спадкові позови найчастіше пред'являють по спорах, прямо передбачених процесуальними нормами та закріплених у системі цивільного законодавства. Виходячи з положень книги 6 ЦК України, можна виділити такі спадкові позови: про визнання заповіту недійсним; про визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним; про примусове виконання заповідалного відказу; про визнання спадкового договору недійсним; про тлумачення заповіту; про визнання недійсною відмови від спадщини; про зміну черговості одержання права на спадкування; про зменшення обов'язкової частки у спадщині; про розподіл та перерозподіл спадщини між спадкоємцями; про усунення від права на спадкування; про призначення виконавця заповіту; про відшкодування збитків, завданих виконавцем заповіту; про визначення додаткового строку для прийняття спадщини; про продовження строку для відкликання заяви про прийняття спадщини. Наведений перелік є невичерпним, адже заінтересована особа може ініціювати будь-який інший позов, що випливає із факту відкриття спадщини. Наприклад, позов про включення спадкового майна до предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку з метою отримання переважного перед іншими спадкоємцями права на виділ такого майна пропорційно розміру спадкової частки.

Щодо викладених вище понять спадкового позову, то вони обмежуються переважно матеріально-правовою стороною досліджуваної категорії, не враховуючи процесуальні особливості спадкових позовів. Уявляється справедливим, що поняття спадкового позову може бути розкрито передусім через характеристику ознак, притаманних лише такому виду позову. Аналіз спадкових позовів дозволяє виділити наступні їх ознаки.

1. *Спадковий позов може бути пред'явлений до суду лише після відкриття спадщини*, що в матеріальному праві пов'язується зі смертю особи або оголошення її померлою. При цьому часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою (ст. 1220 ЦК України). Стосовно окремих справ Верховний Суд України прямо визначив неможливість пред'явлення позову до часу відкриття спадщини. Наприклад,

згідно з п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7 [9] право на пред'явлення позову про недійсність заповіту виникає лише після смерті заповідача.

Утім, як зазначено в п. 3.1 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» [10], спір про спадкування може бути вирішений судом лише після спливу шести місяців із часу відкриття спадщини, що встановлено ст. 1298 ЦК України для видачі свідоцтва про право на спадщину. Така позиція видається дещо спірною, адже спадкові правовідносини, з яких випливає досліджуваний позов, виникають з часу відкриття спадщини і саме з цього моменту право особи може бути порушено, наприклад, через усунення змістом заповіту від права на спадкування непрацездатного спадкоємця першої черги. Хоча в окремих справах не можна виключати і обов'язкову наявність такої умови, як сплив шестимісячного строку з часу відкриття спадщини (позов про визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним).

У випадку звернення до суду заінтересованої особи зі спадковим позовом у межах шестимісячного строку з часу відкриття спадщини нотаріус на підставі ст. 42 Закону України «Про нотаріат» [11] та п. 3 гл. 2 розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [12] повинен зупинити вчинення нотаріальної дії – видачу свідоцтва про право на спадщину – до вирішення справи судом.

2. *Закон, що підлягає застосуванню під час розгляду спадкового позову, визначається на час відкриття спадщини.* Така ознака спадкового позову зумовлена впливом спадкових відносин на процесуальні, адже визначає, який саме матеріальний закон підлягає застосуванню – ЦК УРСР 1963 р. або чинний ЦК України із врахуванням пунктів 4, 5 Прикінцевих та перехідних положень. Зауважимо, що для визначення кола осіб, які закликаються до спадкування, складу спадкового майна, початку перебігу строку для прийняття спадщини або відмови від неї, пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців, а також для вирішення інших питань спадкування суд керується законодавством, чинним на час відкриття спадщини. Час відкриття спадщини встановлюється на підставі свідоцтва про смерть, виданого органом державної реєстрації актів цивільного стану.

3. *Спадковий позов підлягає розгляду судами виключно в порядку цивільного судочинства.* Відмова у відкритті провадження у справі (п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК України [13]) або закриття провадження у справі (п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК України) на тих підставах, що заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, не відповідають зазначеним вимогам процесуального законодавства.

Постановлення ухвали про закриття провадження у справі без зазначення, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд таких справ, суперечить вимогам ст. 206 ЦПК України.

Окремо слід вказати, що третейський суд не має повноважень на розгляд спадкових позовів. Згідно зі ст. 6 Закону України «Про третейські суди» [14] третейські суди не мають права, серед іншого, розглядати справи у спрахх щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки; справи, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень.

Виконання судового рішення по справі, що порушена за спадковим позовом, передбачає вчинення певних дій органами державної влади. Наприклад, державним реєстратором – у порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»; нотаріусом – за правилами Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та Закону «Про нотаріат».

Таким чином, розгляд спадкового позову здійснюється лише в судовому порядку, якому притаманна детально регламентована цивільно-процесуальна форма.

4. *Спадковий позов може бути поданий лише в межах спадкових правовідносин.* Якщо ж позов подано за межами спадкових правовідносин, то це вже інший за свою суттю позов. Наведена ознака визначає і суб'єктний склад спадкового позову, адже спадкові правовідносини складаються за участю спадкоємців як центральних суб'єктів, а також інших осіб, причетних до спадкування, – відказоодержувачів, кредиторів тощо з приводу спадщини, тобто прав і обов'язків спадкодавця, які переходять до його спадкоємців.

Важливо врахувати в цьому аспекті розмежування спадкового позову від інших, зокрема віндикаційних позовів, що обумовлено передусім їх загальною рисою, – обидва ці позови спрямовані проти всякої особи, яка незаконно заволоділа спадщиною в першому випадку та майном – у другому.

Так, якщо речі, які входять до складу спадщини, знаходяться в іншій особі та незаконно утримуються, то позов про їх витребування є віндикаційним, а не спадковим. Не можна віднести до спадкових й позови інших осіб, пред'явлені до спадкоємців, – позови про відшкодування шкоди, завданої спадкодавцем; позов про визнання недійсним правочину, вчиненого спадкодавцем за життя. Зокрема, Г. Ф. Шершеневич виділяв два види позовів про спадщину: 1) позов спадкоємця до сторонніх осіб про витребування

речей, що входять до складу спадщини та перебувають в останніх, а також позов про стягнення боргів з боржників спадкодавця, які не виконали свої зобов'язання. Зазначені позови ґрунтуються на належних спадкоємцях правах власності і вимоги; 2) позов про спадщину як про сукупність прав та обов'язків, якими заволоділа певна особа, котра в дійсності не має права спадкування. В такому випадку позов має своїм змістом вимогу про повернення всієї спадщини або певної її частини [15, с. 423].

Здійснюючи аналіз спадкових спорів, Н. О. Волкова, С. О. Борякова, А. О. Ломакіна, О. В. Сергеева вказують на їх виключно майновий характер [16, с. 278]. Така позиція видається спірною, адже майновий характер спору означає, що й позов, який впливає із спадкових правовідносин, носить майновий характер. Якщо об'єктом права або законного інтересу виступає благо, що підлягає грошовій оцінці, то позов як вимога про його захист носить майновий характер. Дійсно, більшість спадкових справ можна віднести до майнових, однак така ознака не може бути застосована до всіх досліджуваних справ без винятку. Наприклад, неможливо визначити в майновому еквіваленті позовну вимогу про усунення від права на спадкування, про тлумачення заповіту тощо. За таких обставин майновий характер не може виступати спільною ознакою для всіх позовів, що впливають зі спадкових правовідносин.

На нашу думку, поняття «позов про спадщину» та «спадковий позов» є тотожними та характеризують групу позовів, що впливають зі спадкових правовідносин. Уявляється справедливим, що спадкові позови, виходячи з притаманних лише їм властивостей, складають окрему групу цивільних позовів. Наведені особливості дозволяють сформулювати визначення спадкового позову.

Спадковий позов – це матеріально-правова вимога спадкоємця або іншої заінтересованої особи, пред'явлена до суду після відкриття спадщини у певній, визначеній законом, процесуальній формі, що впливає зі спадкових правовідносин та підлягає розгляду виключно в порядку цивільного судочинства.

Визначаючи особливість справ, що впливають зі спадкових правовідносин, окремі автори обґрунтовують виділення так званого спадкового процесу у специфічний та самостійний різновид загального цивільного судочинства. Доцільність такого виділення спадкового процесу учені пов'язують із значною специфікою спадкового процесу, що має власний предмет – спори, що виникають зі спадкових правовідносин. Крім того, виділяють фактор процесуального захисту прав «неіснуючого» суб'єкта – дитини спадкодавця, зачатой за життя спадкодавця та народженої після його смерті [1, с. 241, 242; 2, с. 190; 17, с. 9].

Не можна залишити поза увагою і позицію С. Я. Фурси та Є. І. Фурси, які розглядають спадковий процес у більш широкому значенні – як регламентовані законодавством юридично вагомі дії

повноважних осіб, зумовлені переходом прав та обов'язків померлої особи до інших осіб. На думку вчених, спадковий процес у певних випадках може бути одним з інститутів нотаріального процесу, який визначає спеціальну процедуру реалізації громадянами спадкових прав та повноваження нотаріусів, що мають забезпечити охорону прав усіх суб'єктів спадкових правовідносин і оформлення спадкових прав відповідно до вимог закону [18, с. 6, 7].

На нашу думку, певні властивості не дають підстав для виділення такого різновиду цивільного судочинства, як спадковий процес. Тим більше викладені особливості не обґрунтовують висновку про його самостійність як різновиду цивільного судочинства. Зауважимо, що суди розглядають в порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин; інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства (ст. 15 ЦПК України). Кожна категорія з наведених справ має свої особливості та специфічні суб'єкти, що, однак, не дає підстав виділяти в межах цивільного судочинства трудовий, житловий, сімейний процес тощо.

ЦПК України закріплює лише три види провадження: наказне, позовне, окреме. Розгляд спадкових справ можливий як у позовному, так і в окремому провадженні. Особливості спадкових справ обумовлюються специфікою спадкових правовідносин, що повною мірою впливає на процесуальні правовідносини. Отже, констатуючи наявність окремих особливостей судового розгляду спадкових справ, можна говорити лише про особливу групу цивільних справ.

Проведене в межах даної роботи дослідження дозволяє зробити певні висновки. Спадковий позов – це матеріально-правова вимога спадкоємця або іншої заінтересованої особи, пред'явлена до суду після відкриття спадщини в певній, визначеній законом, процесуальній формі, що випливає зі спадкових правовідносин та підлягає розгляду виключно в порядку цивільного судочинства. До ознак спадкового позову можна віднести такі: 1) спадковий позов може бути пред'явлений до суду лише після відкриття спадщини; 2) закон, що підлягає застосуванню під час розгляду спадкового позову, визначається на час відкриття спадщини; 3) спадковий позов підлягає розгляду судами виключно в порядку цивільного судочинства; 4) спадковий позов може бути поданий виключно в межах спадкових правовідносин. Піддається критиці позиція щодо існування специфічного та самостійного різновиду загального цивільного судочинства – спадкового процесу.

Список використаних джерел: 1. Гушин В. В. Наследственное право и процесс : учеб. для высш. заведений. – 2-е изд., перераб. и доп. /

В. В. Гушин, Ю. А. Дмитриев. – М. : Эксмо, 2007. – 720 с. **2.** Никитюк П. С. Наследственное право и наследственный процесс (проблемы теории и практики) / П. С. Никитюк. – Кишинев : Штиинца, 1973. – 259 с. **3.** Яблочков Т. М. Материально- и процессуально-правовые основы о распределении бремени доказывания / Т. М. Яблочков // Вестник гражданского права. – 1917. – № 3–5. – С. 49–79. **4.** Гринберг К. В. Защита наследственных прав в нотариальном и судебном порядке : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Гринберг Клара Васильевна. – Свердловск, 1990. – 15 с. **5.** Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. – Изд. 2-ое, испр. / В. И. Серебровский. – М. : Статут, 2003. – 558 с. **6.** Саломатова Т. В. Виды исков о наследстве / Т. В. Саломатова // Российская юстиция. – 2001. – № 7. – С. 22–25. **7.** Позовне провадження : монографія / В. В. Комаров, Д. Д. Луспенник, П. І. Радченко та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 552 с. **8.** Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. – Редакція від 11.10.2013. **9.** Про судову практику у справах про спадкування : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>. **10.** Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-753/04-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>. **11.** Про нотаріат : закон України від 02.09.1993 № 3425-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>. – Редакція від 11.08.2013. **12.** Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : затв. наказом М-ва юстиції України 22.02.2012 № 296/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>. – Редакція від 04.06.2013. **13.** Цивільний процесуальний кодекс України : закон України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. – Редакція від 11.08.2013. **14.** Про третейські суди : закон України від 11.05.2004 від 1701-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15>. – Редакція від 01.01.2013. **15.** Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 2 / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Статут, 2005. – 462 с. **16.** Наследственное право / Н. А. Волкова, С. А. Борякова, Л. А. Ломакина, Е. В. Сергеева ; под ред. Н. А. Волковой. – М. : Изд-во СГУ, 2009. – 453 с. **17.** Арупов Р. А. Судебная защита наследственных прав и охраняемых законом интересов граждан : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Арупов Рашит Арупович. – М., 1988. – 18 с. **18.** Спадкове право : Нотаріат. Адвокатура. Суд : [наук.-практ. посіб.] / [С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко та ін.] ; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Фурса С. Я. ; КНТ, 2007. – 1216 с.

Надійшла до редколегії 06.11.2013

Завгородняя И. Н. Понятие и особенности наследственных исков

Исследована правовая природа наследственных исков. Рассмотрены особенности наследственных исков, обусловленные влиянием наследственных правоотношений. Сформировано определение наследственных исков и выделены их признаки, присущие лишь данной категории исков. Подвергнуто критике выделение отдельной специфической и самостоятельной разновидности гражданского судопроизводства – наследственного процесса. Отмечено, что понятие «иск о наследстве» и «наследственный иск» являются тождественными и характеризуют группу исков, которые предъявляются в рамках наследственных правоотношений. Доказывается, что наследственные иски, исходя из присущих им особенностей, составляют отдельную группу гражданских исков.

Ключевые слова: иск, наследование, наследник, наследственный процесс, наследственный иск.

Zavgorodnya I. M. The concept and peculiarities of inheritance suits

The article covers the research on the legal nature of inheritance suits. The peculiarities of inheritance suits determined by the influence of legal relationships have been treated in the article. As opposed to the previous scientists, the author determines the following features of the inheritance suits: an inheritance suit could be sued to a court only after commencement of the inheritance; the law applied during the investigation of the inheritance suit should be in force at the time of the commencement of the inheritance; the inheritance suit is subjected to investigation by courts as a civil case; the inheritance suit can be sued within the scope of inheritance relationships only. It's emphasized that an arbitration tribunal is not authorized to investigate inheritance suits.

As a result of ascertainment of inheritance suit's essence and determination of its features, the inheritance suit is defined as a substantive claim of the heir or other interested party, which follows from the inheritance relationships, sued to the court in form of an action which is determined by the law after the commencement of inheritance and should be investigated as a civil case only. Investigation of the inheritance suit is realized only as a court hearing in accordance with the detailed regulations of the civil procedure.

A separation of inheritance trial as a special and self-sufficient variety of legal procedure is criticised in this article. The author determines that «claim for the inheritance» and «inheritance suit» are equal notions and belong to that group of legal suits which follows from the inheritance relationships. It is proved that inheritance suits, with their unique peculiarities, form a stand-alone group of law suits.

A special attention is paid to the differentiation of the inheritance suits from the others, specifically vindications that are determined primarily by their common feature – both suits are against any individual who has illegally seized the inheritance in the first case or property – in the second case. Thus, when the object which is a

part of the inheritance is kept and possessed by another party illegally, the claim of its refund is a vindication suit but not inheritance one. The claims of other parties to the heirs, such as claims for the recovery of damages caused by a testator, or claims for invalidation of the deal made by the testator, should not be considered as inheritance suits.

Keywords: suit, claim, inheritance, heir, inheritance trial, inheritance suit.

